

الزامات تحقق گام دوم انقلاب

۷. بخش محیط زیست

معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی
دفتر: مطالعات زیربنایی

کد موضوعی: ۲۵۰
شماره مسلسل: ۱۷۰۴۸
اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۹

به نام خدا

فهرست مطالب

۱.....	چکیده.....
۲.....	مقدمه.....
۱.....	۱. جایگاه و اهمیت راهبردی موضوع حفظ محیط زیست در چارچوب سیاست‌ها و آمارهای قبل
۳.....	و بعد از انقلاب.....
۵.....	۱-۱. جایگاه محیط زیست در قبل از انقلاب.....
۶.....	۱-۲. دستاوردهای زیست‌محیطی بعد از انقلاب اسلامی.....
۸.....	۲. وضعیت ایران از لحاظ شاخص‌های زیست‌محیطی بعد از انقلاب.....
۱۵.....	۳. تهدیدها و نقاط ضعف جدی بخش محیط زیست در تحقق گام دوم انقلاب اسلامی.....
۲۳.....	۴. ظرفیت‌ها و فرصت‌های پیش‌روی بخش محیط زیست در تحقق گام دوم انقلاب اسلامی.....
۲۴.....	جمع‌بندی و پیشنهادها.....
۲۹.....	منابع و مأخذ.....

الزامات تحقق گام دوم انقلاب ۷. بخش محیط زیست

چکیده

در گام اول انقلاب (در چند دهه اخیر) ابزارهای قانونی مختلفی جهت حفظ و حراست از محیط زیست کشور تدوین و به مرحله اجرا درآمده و در بسیاری موارد دولت با حضور و عضویت در کنوانسیون‌های جهانی و مجامع حمایتی منطقه‌ای و بین‌المللی رویکرد حفظ محیط زیست را دنبال کرده، اما شواهد امر گویای نتایج خوبی از عملکرد دستگاه‌های مرتبط در حفظ و پاسداری از محیط زیست ملی نیست. همچنین در حیطه قوانین، وجود مسائلی نظیر تعدد قوانین و مقررات زیست‌محیطی، نبود ضمانت اجرایی قوی و محکم، عدم به‌روزرسانی و تدوین قوانین جدید و استفاده از قوانین قدیمی، عدم تناسب جرائم با خسارات وارده بر محیط زیست و عدم تعیین دقیق ارزش‌های اقتصادی عوامل زیست‌محیطی مشکلات مضاعفی را در نظارت، کنترل و اجرایی نمودن قوانین زیست‌محیطی موجود و عملکرد نهادهای فعال در این عرصه مخصوصاً سازمان حفاظت از محیط زیست پدید آورده است. بنابراین با توجه به اینکه الزامات زیست‌محیطی در نظام برنامه‌ریزی و بودجه‌ریزی کشور تاکنون جایگاه واقعی خود را نیافته است پیشنهاد می‌شود در گام دوم انقلاب، ملاحظات زیست‌محیطی به‌صورت واقعی و با ضمانت اجرایی قوی‌تر در متن برنامه‌ها و بودجه سنواتی ملحوظ و به اجرا درآید.

مقدمه

امروزه دیگر اغلب مشکلات و تنگناهای زیست‌محیطی به‌عنوان یک موضوع محلی و یا حتی ملی به‌شمار نمی‌آیند، بلکه با توجه به وابستگی‌ها و تأثیرات متقابل محیط زیست بشر امروزی با مباحث کلان انسانی از جمله اقتصاد، فرهنگ، توسعه، سیاست و بسیاری دیگر از جنبه‌های مادی و معنوی حیات انسان‌ها، مشکلی برای کل جهان و نوع بشر به‌شمار می‌آید. به همین دلیل در طی سال‌های اخیر چندین نشست به‌صورت رسمی و غیررسمی برای جلوگیری از تخریب محیط زیست و آسیب‌های زیست‌محیطی در سطح جهان برگزار شده است.

کشور ایران به‌خاطر ظرفیت‌های اقلیمی و موقعیت‌های جغرافیایی خاص، از شرایط ویژه محیط زیستی برخوردار است که بین کشورهای جهان کم‌نظیر است؛ اما متأسفانه در چند دهه اخیر کشور ما شاهد تخریب و نابودی عناصر محیط زیست خود بوده است، به‌نحوی که در محیط زیست کشور عوامل نگران‌کننده‌ای از جمله: تخریب جنگل‌ها و مراتع، آلودگی آب‌ها، آلودگی هوا، تخریب خاک و مانند آن به‌چشم می‌خورد که بحران‌های زیادی را به‌بار آورده است. با روند تخریب روبه‌گسترش فعلی در کشور، دور از انتظار نیست که وضعیت محیط زیست در اندک زمان پیش رو به وضعیت خطرناک و غیرقابل کنترلی تبدیل شود. سرنوشت آینده ایرانیان در گرو چگونگی نگرش ما به محیط زیست و میزان احیای توازن زیست‌محیطی است و بحران‌های زیست‌محیطی در صورتی که مدیریت نشوند و توازن زیست‌محیطی کشور احیا نشود، می‌توانند به تهدید امنیت ملی نیز بینجامند.

بر این اساس، گزارش حاضر با وجود محدودیت‌هایی نظیر نبود آمار و اطلاعات پایه جهت تبیین سیمای محیط زیست، نبود نظام برنامه‌ریزی و کنترل عملکرد حوزه‌های

بخشی و فرابخشی در اجرای مأموریت‌های برنامه‌ای و سایر قوانین و مقررات کشور، تهیه و تدوین شده تا با نگاهی واقع‌گرایانه و به‌منظور آسیب‌شناسی اقدامات انجام شده در گام اول انقلاب، وضعیت موجود را بیان و ضمن تشریح سیاست‌ها، بتوان با ارائه راهکارها گامی مثبت در جهت احیای محیط زیست کشور برداشت.

۱. جایگاه و اهمیت راهبردی موضوع حفظ محیط زیست در چارچوب سیاست‌ها و آمارهای قبل و بعد از انقلاب

خطراتی که محیط زیست را تهدید می‌کند، مراتب متفاوتی دارند. آلاینده‌های هوا، آلاینده‌های آب و خاک، عوامل فرسایش خاک، تخریب کردن مراتع و جنگل‌ها همه و همه در افزایش آلودگی تأثیرگذارند. به همین دلیل توجه به محیط زیست و حفاظت از آن جزء اولویت‌ها و سیاست‌های مسئولان اکثر کشورها به‌شمار می‌رود. در ایران سیاست‌های تعریف شده و رسمی همیشه منطبق بر حفظ و ارزشگذاری بر محیط زیست بوده است؛ اما در مقام اجرا در این سال‌ها شاهد مواردی چون قطع درختان جنگل ابر به‌منظور احداث جاده، نابودی دریاچه ارومیه به‌دلایل متعدد توسعه عمرانی و کشاورزی فراتر از ظرفیت منطقه، بوده‌ایم. مراتع به‌دلیل چرای بی‌رویه دام،^۱ آلودگی دریا به‌دلیل نشت مواد آلوده، از بین رفتن ماهی‌ها در آب آلوده و بسیاری موارد دیگر مرتباً

۱. منظور از چرای بی‌رویه دام عبارت است از:

- چرای بی‌موقع و زودهنگام، چرای بیش از اندازه و چرای طولانی‌مدت و خروج دیر هنگام،
- عدم تعادل بین تعداد دام و ظرفیت تولیدی مراتع،
- چرای مفرط، چرای بیش از ظرفیت مراتع از طرق تعداد دام زیاد با چرای طولانی‌مدت یک مرتع،
- هماهنگ نبودن انواع دام مصرف‌کننده با نوع مرتع.

در حال اتفاق افتادن بوده است. هر چند جمعیت‌های محیط زیست و فعالان در این زمینه، نهایت تلاش خود را انجام می‌دهند، اما رفتار مسئولان در راستای این سیاست‌ها نبوده و حتی در پاره‌ای از موارد برخلاف سیاست‌های تعیین شده برای حفاظت از محیط زیست اقدام کرده‌اند. مانند قطع شبانه درختان جنگل ابر، یا ساختن جاده در وسط بزرگ‌ترین دریاچه نمک جهان. گاهی برخی تصمیمات می‌تواند عواقب خطرناکی را در پی داشته باشد و یک حرکت، تمامی زحمات چندین نسل را از بین ببرد. منظور از حفاظت از محیط زیست، تلاش برای دستیابی به توازن میان استفاده از منابع طبیعی و حفظ آنها برای آینده است. حفظ منابع و ذخایر زیرزمینی، مصرف درست انرژی‌ها و حفاظت از گونه‌های زیستی گیاهی و جانوری و غیره نمونه‌ای از این موارد است. امروزه انسان آگاه و متمدن می‌داند که حفاظت از گونه‌ها و گوناگونی زیستی جانداران و حفظ بقای آنها برای او سودمند است. دولت‌ها در طی سال‌ها با صرف هزینه‌های گزاف تلاش کرده‌اند تا آگاهی مردم را برای حفظ و سلامت محیط زیست بالا ببرند. تلاش‌های انجمن‌های حامی محیط زیست و سیاستگذاری‌های دولت‌ها باعث شد که مردم زمین را در بارور ساختن و حفاظت از منابع خود یاری کنند.

در حال حاضر منابع محیط زیستی در ردیف سایر منابع کمیاب قرار داشته و چون آینده توسعه اقتصادی به این منابع وابسته است در استفاده از آنها باید عقلانیت اقتصادی رعایت شود. لذا منطق اقتصادی حکم می‌کند که اگر از یک عامل برای تولید استفاده می‌کنیم، باید سهمی را که متناسب با ارزش تولید آن است در نظر بگیریم. زیرا امروزه تأثیر متقابل اقتصاد و محیط زیست بر یکدیگر واقعیتی غیرقابل چشم‌پوشی است، به گونه‌ای که هر تصمیم اقتصادی مستقیماً بر محیط زیست تأثیر می‌گذارد و سیاست‌های

زیست‌محیطی نیز اقتصاد را متأثر می‌کنند. با تمامی این اوصاف در کشور ما هنوز ارزش ریالی منافع غیرمستقیم با منابع طبیعی محاسبه نمی‌شود و تا زمانی که تصور رایگان بودن منابع خداداد طبیعی در ذهن‌ها وجود دارد، شاهد بهبود وضعیت قهقرایی منابع طبیعی خواهیم بود. بنابراین، این اهمال تبعات بسیار زیادی را چه از لحاظ اقتصاد ملی و چه از جنبه حفظ محیط زیست به همراه خواهد داشت.

۱-۱. جایگاه محیط زیست در قبل از انقلاب

همان‌گونه که ذکر شد؛ تخریب محیط زیست و بهره‌برداری بیش از حد منابع در کشور ما نیز همانند بسیاری از کشورهای جهان در طی قرن گذشته، چشمگیر بوده و تسریع در این روند در سال ۱۳۳۵ منجر به تشکیل دستگاهی مستقل به نام کانون شکار ایران، با هدف حفظ نسل شکار و نظارت بر اجرای مقررات مربوط به آن شد.

در سال ۱۳۴۶ در پی تصویب قانون شکار و صید، سازمان شکاربانی و نظارت بر صید جایگزین کانون فوق شد. براساس قانون اخیر، سازمان شکاربانی و نظارت بر صید، مرکب از وزیران کشاورزی، دارایی، جنگ و ۶ نفر از اشخاص با صلاحیت بودند.

براساس ماده (۶) قانون فوق، وظایف سازمان شکاربانی و نظارت بر صید از محدوده نظارت و اجرای مقررات ناظر بر شکار فراتر رفته و امور تحقیقاتی و مطالعاتی مربوط به حیات‌وحش کشور، تکثیر و پرورش حیوانات وحشی و حفاظت از زیستگاه آنها و تعیین مناطقی به‌عنوان پارک وحش و موزه‌های جانورشناسی را نیز دربرگرفت.

در سال ۱۳۵۰ نام سازمان شکاربانی و نظارت بر صید به «سازمان حفاظت محیط زیست» و نام شورای عالی شکاربانی و نظارت بر صید به «شورای عالی حفاظت محیط زیست»

تبدیل شد و امور زیست‌محیطی از جمله پیشگیری از اقدام‌های زیانبار برای تعادل و تناسب محیط زیست نیز به اختیارات قبلی آن افزوده شد.

در سال ۱۳۵۳ پس از برپایی کنفرانس جهانی محیط زیست در استکهلم و با تصویب قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در ۲۱ ماده، این سازمان از اختیارات قانونی تازه‌ای برخوردار شد و از نظر تشکیلاتی نیز تا اندازه‌ای از ابعاد و کیفیت سازگار با ضرورت‌های برنامه‌های رشد و توسعه برخوردار شد

۲-۱. دستاوردهای زیست‌محیطی بعد از انقلاب اسلامی

دستاوردهای بخش محیط زیست پس از انقلاب عبارتند از:

- تصویب اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در آذرماه ۱۳۵۸ به‌عنوان مترقی‌ترین اقدام در زمینه حفاظت از محیط‌زیست، به نحوی که در این اصل موضوع حفاظت به‌عنوان وظیفه عمومی تلقی شده و فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن را که با آلودگی محیط‌زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا می‌کند ممنوع دانسته است؛
- تصویب قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا، قانون مدیریت پسماندها، قانون هوای پاک، قانون حفاظت، احیا و مدیریت تالاب‌ها، اصلاح قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست و اصلاح قانون شکار و صید، قانون تجمیع عوارض و الحاق به پروتکل مونترال با هدف حفاظت از لایه ازون و تصویب الحاق جمهوری اسلامی ایران به بسیاری از کنوانسیون‌ها و پروتکل‌های بین‌المللی دیگر؛
- تهیه و تصویب برنامه‌های ملی ۵ ساله کشور با لحاظ محیط‌زیست (برنامه اول، دوم، سوم، چهارم، پنجم و ششم توسعه)؛

- استقرار نظام ارزیابی زیست‌محیطی جهت بسیاری از پروژه‌ها و طرح‌های بزرگ تولیدی و عمرانی؛
- تشکیل کارگروه انتخاب صنایع سبز و صنایع برگزیده سبز کشور با هدف ترغیب و تشویق صنایع جهت رعایت ملاحظات زیست‌محیطی در فرایند تولید؛
- شکل‌گیری و برگزاری نمایشگاه‌های بین‌المللی محیط‌زیست با هدف اشاعه فرهنگ زیست‌محیطی؛
- تصویب و اجرای قوانین لازم جهت از رده خارج کردن خودروهای فرسوده و برقراری معاینه فنی برای خودروهای تولیدی داخل کشور؛
- ارتقای کیفیت سوخت با حذف سرب از بنزین در کل کشور با همکاری وزارت نفت؛
- ایجاد آزمایشگاه‌های معتمد محیط‌زیست کشور؛
- افزایش مساحت مناطق تحت مدیریت سازمان از ۷ میلیون هکتار به ۱۱/۸ میلیون هکتار؛
- اجرای پروژه‌های بین‌المللی حفاظت از یوزپلنگ آسیایی، زاگرس، راپمی، تنوع زیستی و... در قالب برنامه‌های توسعه زیست‌محیطی UNEP؛
- تصویب و اعطای جایزه ملی محیط‌زیست به اشخاص حقیقی، حقوقی و سازمان‌های مردم‌نهاد به صورت سالیانه؛
- اصلاح ساختار شورای عالی حفاظت محیط‌زیست به‌عنوان شورایی فراجشی در عالی‌ترین سطوح سیاست‌گذاری کشور؛
- تصویب و ابلاغ سیاست‌های کلی محیط‌زیست توسط مقام معظم رهبری.

۲. وضعیت ایران از لحاظ شاخص‌های زیست‌محیطی بعد از انقلاب

محیط زیست کشور ایران در طی چهل سال اخیر تحت تأثیر عوامل نگران‌کننده‌ای بوده است که بحران‌های زیادی را در کنار آلودگی‌های زیست‌محیطی با مسئولیت کامل انسان به بار آورده است. تخریب جنگل و مراتع، آلودگی آب‌ها، آلودگی و تخریب خاک، آلودگی هوا و سایر موارد که منجر به بروز بحران در محیط زیست و ورود آسیب فراوان به زیست بوم کشور شده‌اند از این موارد است. یکی از دلایل اثبات این امر بررسی شاخص عملکرد محیط زیست است. یکی از شاخص‌های مهم توسعه کشورها در قرن ۲۱، عملکرد زیست‌محیطی یا توسعه زیست‌محیطی آنهاست. این شاخص در حال حاضر ملاک مقایسه توسعه کشورها در زمینه محیط زیست است و هر دو سال یک‌بار در اجلاس جهانی اقتصاد در داووس با همکاری دانشگاه پیل و کلمبیا منتشر می‌شود.^۱ براساس گزارش‌های منتشر شده، ایران در سال ۲۰۰۶، رتبه ۵۳ شاخص عملکرد زیست‌محیطی را در جهان داشته، در سال ۲۰۰۸ رتبه ۶۷، در سال ۲۰۱۰ رتبه ۶۰ و در سال ۲۰۱۲ به رتبه ۱۱۴ سقوط کرده است. پس از آن در سال ۲۰۱۴ با نمره ۵۱/۰۸ موفق به کسب رتبه ۸۳ در بین ۱۷۸ کشور شده بود، اما در گزارش سال ۲۰۱۶ از لحاظ عملکرد زیست‌محیطی با نمره ۶۶/۳۲ به رتبه ۱۰۵ از مجموع ۱۸۰ کشور تنزل کرده است و در رده کشورهایی با عملکرد ضعیف در محیط زیست قرار دارد. شاخص عملکرد محیط زیست ایران بیانگر نوسانات متعدد در این زمینه است.

۱. شاخص‌های مورد استفاده از منابع جهانی مختلف دارای دوره‌های زمانی مختلف است و هر دوسال یک‌بار همان شاخص‌ها به‌روز نمی‌شوند.

جدول ۱. جایگاه ایران در شاخص عملکرد محیط زیست
(سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۶)

رتبه	سال
۵۳	۲۰۰۶
۶۷	۲۰۰۸
۶۰	۲۰۱۰
۱۱۴	۲۰۱۲
۸۳	۲۰۱۴
۱۰۵	۲۰۱۶

Source: [http://\(EPI\).yale.edu/reports/2016-report](http://(EPI).yale.edu/reports/2016-report)

نمودار ۱. جایگاه ایران در شاخص عملکرد محیط زیست

جدول ۲ نمره و رتبه‌های شاخص‌های مورد بررسی عملکرد زیست‌محیطی کشور

ایران را به تفکیک نشان می‌دهد.

جدول ۲. مؤلفه‌ها و شاخص‌های اصلی عملکرد زیست‌محیطی کشور ایران در سال ۲۰۱۶

ردیف	شاخص‌ها	نمره	رتبه	درصد تغییرات ۱۰ ساله
۱	در معرض قرار گرفتن با مخاطرات محیطی	۶۳/۲۱	۱۰۹	
۲	آلودگی هوا- میانگین در معرض قرار گرفتن با NO2	-	-	-
۳	آلودگی هوا- میانگین در معرض قرار گرفتن با ذرات PM2.5	۶۶/۲۴	۱۴۸	-۸
۴	کیفیت هوای درون خانه	۹۲/۵۳	۶۹	۱/۰۵
۵	آلودگی هوا- احتمال ریزش ذرات PM2.5	۷۷/۷۲	۱۲۳	۱۳/۷۷
۶	شاخص فاضلاب خطرناک	۷۶/۷۲	۹۶	۱/۲۱
۷	شاخص آب آشامیدنی ناسالم	۷۷/۰۵	۹۷	۶/۲۳
۸	تصفیه فاضلاب	۵۵/۹۱	۹۲	۰
۹	راندمان استفاده از نیتروژن	۸۹/۸۵	۷۲	۲۸/۲
۱۰	تعادل نیتروژن	۱۰۰	۱	۰
۱۱	از دست دادن پوشش درختی	-	-	-
۱۲	ذخایر ماهی	۳۳/۱۷	۱۱۰	-۱۹/۲۹
۱۳	مناطق حفاظت شده زمینی (وزن بیوم ملی)	۶۴/۴۸	۱۳۱	-۶/۶۸
۱۴	مناطق حفاظت شده زمینی (وزن بیوم جهانی)	۶۲/۷۲	۱۳۸	-۴/۲۷
۱۵	گونه‌های حفاظت شده (ملی)	۵۸/۲۶	۱۳۸	-۲/۱۵
۱۶	گونه‌های حفاظت شده (جهانی)	۶۰/۳۴	۱۳۸	-۳/۱
۱۷	مناطق حفاظت شده دریایی	۷۵/۰۱	۷۶	۰/۲۵
۱۸	دستیابی به الکتریسیته	۱۰۰	۱	۴/۶۸
۱۹	تمایل به کاهش انتشار CO2	۶۳/۱۵	۱۵۴	-
۲۰	تمایل به کاهش کربن	۵۰/۷۹	۹۶	-

Source: Ibid.

• در خصوص شاخص جهانی عملکرد زیست‌محیطی سال ۲۰۱۲، ۲۲ شاخص زیست‌محیطی مورد اندازه‌گیری قرار گرفته‌اند که ایران در بخش استفاده از آب، حفظ منابع آبی، انتشار گاز CO₂ و گازهای گلخانه‌ای و انتشار ذرات معلق کمتر از ۲/۵ میکرون، ضعیف‌ترین عملکرد را در میان سایر شاخص‌ها به خود اختصاص داده است. به‌طور کلی شاخص عملکرد زیست‌محیطی منعکس‌کننده وضعیت محیط و سلامت انسان در هر کشور است. وقتی سطح جنگل بر اثر تخریب‌ها کاهش می‌یابد، این به‌معنای افزایش ریزگردها، تشدید آلودگی هوا و افزایش بیماری‌های ریوی است. وقتی تالاب‌ها خشک می‌شوند به‌معنای کاهش منابع آبی و بهداشت کمتر است.

• از دلایل دیگر کاهش رتبه ایران، اصرار بر خودکفایی گندم بوده است. اصرار بر خودکفایی همراه با کشاورزی فاقد زیرساخت لازم و آب کافی، به حفر تعداد زیادی از حلقات چاه عمیق و نیمه‌عمیق انجامید که در نتیجه کاهش سطح آب‌های زیرزمینی و نشست زمین را در پی داشت. عمق آب زیرزمینی در ۷۰ دشت ایران نسبت به آمار دوره قبل بیش از ۲ متر کاهش یافت. در جنوب تهران، زمین بیش از ۳۶ سانتیمتر نشست کرد، در حالی که براساس استاندارد جهانی، نشست ۴ میلیمتری زمین به‌عنوان بحران تلقی می‌شود. نتیجه همه این اقدامات، کاهش پایداری اکولوژیکی ایران و افزایش ریزگردها در ۲۲ استان کشور و رکورد جهانی آلودگی تهران بود. مشکلاتی که همچنان با کشور همراه است.

• همچنین سدسازی و استفاده از آب ذخیره شده برای توسعه کشاورزی را می‌توان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین علل کاهش رتبه ایران در نظر گرفت. در این سال‌ها حبابه طبیعی اکثر تالاب‌های پایین‌دست فدای سدها و مصارف کشاورزی مربوط می‌شوند و خشکی بی‌سابقه تالاب‌ها و دریاچه‌های داخلی از جمله ارومیه، مهارلو، بختگان و گاوخونی

اتفاق افتاده است.

• تحلیل‌های آماری این شاخص با توجه به دهه گذشته و نتایج روند عملکرد زیست‌محیطی کشور برای رسیدن به استانداردها و اهداف تعیین شده نشان می‌دهد که ایران در ارتباط با شیلات و ماهیگیری با روند مثبت ۲۰/۷ و آلودگی هوای محیط‌های مسقف با ۲۰/۶ و کنترل بیماری‌های محیطی و مرگ‌ومیر کودکان با ۱۷/۲ مواجه بوده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود عملکرد زیست‌محیطی کشور در شاخص‌های شیلات و ماهیگیری و آلودگی هوای محیط‌های مسقف و نیز کنترل بیماری‌های محیطی و مرگ‌ومیر کودکان و نیز مناطق حفاظت شده دریایی دارای روندی مثبت بوده است، اما در خصوص آلودگی هوا خصوصاً در معرض قرار گرفتن با ذرات معلق کوچک‌تر از ۲/۵ میکرون و مناطق حفاظت شده زمینی و نیز گونه‌های حفاظت شده ملی و جهانی روندی منفی داشته است که هر کدام از این شاخص‌ها در تعیین عملکرد زیست‌محیطی سالیانه کشور تأثیرگذار بوده‌اند، اما به‌طور کلی می‌توان گفت که عملکرد زیست‌محیطی کشور روندی مثبت داشته است و شاخص‌های بهداشت محیط با روند مثبت ۷/۸ و پویایی اکوسیستم با روند ۸/۷- نقش اساسی در امتیاز ایران ایفا کرده‌اند.

• در سال ۲۰۱۴ تغییر اساسی و جهش بالای علمی در عملکرد زیست‌محیطی ایران از نظر شاخص (EPI) صورت گرفت، اما متأسفانه در سال ۲۰۱۶ دوباره سقوط جایگاه ایران را از نظر شاخص عملکرد زیست‌محیطی نسبت به سایر کشورها شاهد بودیم.

• در سال ۲۰۱۶ ضعیف‌ترین عملکرد کشور مربوط به تنوع زیستی و زیستگاه با رتبه ۱۳۳ از ۱۸۰ کشور است. پس از آن به ترتیب شیلات با رتبه ۱۱۰، آثار بر سلامت با رتبه ۱۰۹، کیفیت هوا با رتبه ۱۰۹، آب و بهداشت با رتبه ۱۰۱، اقلیم و انرژی با رتبه ۹۷،

منابع آب با رتبه ۹۲ و کشاورزی با رتبه ۶۸ قرار می‌گیرد. شاخص جنگل فاقد آمار است.

- نکته قابل تأمل که ضرورت آسیب‌شناسی سیاستگذاری‌های منجر به این عملکرد ضعیف را نشان می‌دهد، انتشار بازسنجی عملکرد زیست‌محیطی ایران در سال ۲۰۰۶، براساس شاخص‌های گزارش سال ۲۰۱۶ است. مقایسه رتبه ایران در این دو سال نشان می‌دهد؛ بجز بهبود نسبی شاخص منابع آب و زیرشاخص فاضلاب و ثابت ماندن رتبه اقلیم و انرژی، افت بارز رتبه عملکرد زیست‌محیطی در تمامی شاخص‌ها وجود دارد که حادترین آن در شاخص کیفیت هوا با افت رتبه از ۵۲ به ۱۰۹ است.

- نگرانی‌های ناشی از وضعیت محیط زیست ایران را گزارش «شبکه ردپای جهانی» تأیید می‌کند. این شبکه ابتدا پهنه‌های قابل بهره‌برداری یک سرزمین را بر حداقل فضای مورد نیاز برای تأمین معاش یک فرد تقسیم می‌کند. عدد به‌دست آمده سرانه ظرفیت زیستی یک منطقه و سرزمین است. سپس میانگین مصرف هر فرد را از منابع در تعداد افراد سرزمین ضرب می‌کند. عدد به‌دست آمده ردپای اکولوژیک سرزمین، است که گاهی برای محاسبه دقیق‌تر آن می‌توان به محاسبه ردپای کربن^۱ پرداخت.^۲

1. Carbon Footprint

۲. در تعاریف جدید ردپای کربن، مقیاسی از مقدار کل خروجی دی‌اکسید کربن و متانول مربوط به یک جمعیت، سیستم یا فعالیت معین با در نظر گرفتن همه منابع، فروشنین‌ها، ذخیره‌شدن‌ها در محدوده زمانی و مکانی آن جمعیت، آن سیستم یا فعالیت است. این مقیاس به‌صورت معادل دی‌اکسید کربن با استفاده از پتانسیل گرمایش جهانی ۱۰۰ ساله محاسبه می‌شود. گازهای گلخانه‌ای از طریق فعالیت‌های مربوط به حمل‌ونقل، پاک کردن زمین و تولید مواد غذایی، سوخت، کالاهای ساخته شده، مواد، چوب، جاده‌ها، ساختمان‌ها و خدمات وارد جو زمین می‌شوند و برای سادگی اغلب برحسب میزان دی‌اکسید کربن یا معادل دی‌اکسید کربن سایر گازهای گلخانه‌ای گزارش می‌شوند. ردپای کربنی خانوارها را می‌توان به دو بخش مستقیم و غیرمستقیم تقسیم کرد: منابع «غیرمستقیم» که اغلب ردپای کربن خانوارهای معمول مربوط به آنهاست، شامل خروجی سوخت مصرفی برای تولید کالاهایی است که دورتر از مصرف‌کننده نهایی تولید می‌شوند. بخش «مستقیم» شامل خروجی ناشی از سوختی است که در ماشین یا اجاق خانه فرد مصرف‌کننده به‌کار می‌رود. در چند دهه اخیر انتشار بیشتر آلاینده‌های کربن ناشی از مصرف انرژی، آثار مخرب بیشتری بر محیط زیست گذاشته است. سهم برخی صنایع و بخش‌های تولیدی نسبت به سایر بخش‌ها بیشتر بوده و از کشوری به کشور دیگر ممکن است متفاوت باشد. برخی کشورها با انتقال صنایع آلاینده به کشورهای دیگر جنگ کربن را شروع نموده‌اند. این درحالی است که هر کشور با توجه به موقعیت

• مقایسه ظرفیت زیستی و ردپای اکولوژیک یک سرزمین آینه‌ای در برابر برنامه‌های توسعه قرار داده و وضعیت و پایداری توسعه در آینده را پیشگویی می‌کند. مقایسه روند دو نمودار ظرفیت زیستی و ردپای اکولوژیک ایران را در فاصله سال‌های ۱۹۶۱ تا ۲۰۱۲ نشان می‌دهد که به موازات سقوط سرانه ظرفیت زیستی کشور در اثر افزایش جمعیت و نیز تخریب محیط زیست ناشی از برنامه‌های ناپایدار توسعه، نمودار سرانه ردپای اکولوژیک کشور صعودی بوده است. به گونه‌ای که در سال ۲۰۱۲ سرانه ظرفیت زیستی ایران ۰/۹ هکتار جهانی و ردپای اکولوژیک ۲/۸ هکتار جهانی است. به این ترتیب ایران در لیست قرمز آسیب‌دیدگان اکولوژیک قرار دارد و میزان مصرف منابع زیستی و تأثیر آن بر محیط زیست، حدود ۳/۱ برابر ظرفیت زیستی کشور است.

• بیشترین مصرف آب در ایران در بخش کشاورزی است. اگرچه میزان مصرف آب در سایر بخش‌ها از جمله بخش خدمات که شامل مصارف بهداشتی، سرمایش و گرمایش، پخت‌وپز و شستشوی ظروف و ... است نیز قابل توجه است. این نسبت ارتباط معناداری با سطح توسعه‌یافتگی کشورها دارد. به گونه‌ای که کشورهای پیشرفته‌تر با صرفه‌جویی در بخش کشاورزی، سهم بیشتری از آب را در بخش صنعت مصرف می‌کنند که به ارزش افزوده بیشتر منجر می‌شود.

• شاخص بهره‌وری آب نمایانگر میزان تولید ناخالص داخلی به‌ازای هر مترمکعب آب است. این شاخص به‌ویژه در کشورهای خشک و نیمه‌خشک که آب (و نه زمین) نهاده

زیستی‌اش ظرفیتی در جذب آلاینده‌ها دارد. اگر رد پای کربن بیشتر از این ظرفیت باشد آثار مخرب بر محیط زیست پیرامون وارد می‌شود. از این‌رو کشورها سعی در صادرات کالاهایی دارند که کربن کمتری انتشار دهد و از تولید مازاد کالاهایی که انتشار کربن بالایی دارد می‌پرهیزند. از این‌رو تمایل دارند کالاهای آلاینده را بیشتر وارد نمایند به طوری که تراز تجاری رد پای کربن آن کالا منفی شود. ردپای کربنی اختصاصی‌تر از ردپای بوم‌شناختی است، زیرا به‌طور مستقیم میزان خروجی گازهای عامل تغییرات آب و هوایی به جو را اندازه می‌گیرد.

کمیاب تولید است؛ بسیار حائز اهمیت است. در فاصله سال‌های ۱۹۷۷ تا ۲۰۱۴ وضعیت ایران در این شاخص با افت‌وخیزهایی از ۲/۴۶ دلار به ۲/۷۵ دلار به‌زای هر مترمکعب آب رسیده است که در مقایسه با میانگین جهانی ۱۴ دلار بسیار نازل بوده و نشان از اتلاف منابع محدود آبی دارد.

• این وضعیت ایران در حوزه محیط زیست در شرایطی است که اولاً سابقه سیاست‌های تنظیمی در حوزه محیط زیست کشور به نیم قرن می‌رسد و ثانیاً تا افق ۱۴۰۴ و هدف دستیابی به رتبه اول منطقه فقط یک برنامه توسعه باقی است.

۳. تهدیدها و نقاط ضعف جدی بخش محیط زیست در تحقق گام دوم

انقلاب اسلامی

چند سالی است که هشدارهای زیست‌محیطی در سطح جهانی، منطقه‌ای و داخلی شنیده می‌شوند. شاید مسئولان به هشدارهای آلودگی عادت کرده باشند، یا بعضی اندیشیدن به افق‌های چند ده‌ساله را فانتزی بدانند؛ اما این افق‌های دوردست آرام‌آرام فرا رسیده و مردم را در تنگنا قرار داده‌اند. هم‌اکنون آلودگی هوا، آلودگی صوتی، نابودی جنگل‌ها، فرسایش خاک، آلودگی آب، کمبود آب و انقراض حیات‌وحش به هشدارهای جدی رسیده‌اند. این درحالی است که چاره‌اندیشی برای هر یک از این عرصه‌ها با امور سیاسی، اجتماعی و اقتصادی متنوعی گره خورده و دشواری مضاعفی را سبب شده است.

براساس مطالعه انجام شده در سال ۲۰۰۲ میلادی خسارات ناشی از تخریب زیست‌محیطی در ایران در دسته‌بندی‌های آب، زمین و جنگل، هوا، پسماند و نقاط ساحلی در مجموع حدود ۸۴۳۰ میلیون دلار برآورد شده است (جدول ۳). با توجه به عدم توجه

مسئولان به بخش محیط زیست احتمال افزایش این رقم در سال‌های اخیر بسیار زیاد است. این در حالی است که اروپا با اقدامات پیشگیرانه توانسته حدود ۳۰۰ میلیارد یورو در هزینه‌های ناشی از خسارت محیط زیستی خود صرفه‌جویی کند. در حالی که ایران با توجه به جدول در سال ۲۰۰۲ حدود ۸/۵ میلیارد دلار به محیط زیست خود خسارت وارد کرده است.

جدول ۳. مجموع خسارات ناشی از تخریب محیط زیست در ایران در سال ۲۰۰۲^۱

دسته‌بندی	دلار در سال (میلیون)
آب	۳۲۲۰
زمین و جنگل	۲۸۴۰
هوا	۱۸۱۰
پسماند	۴۱۰
نقاط ساحلی	۱۷۰
مجموع	۸۴۵۰
خسارت محیط زیستی جهانی	۱۵۴۰
کل	۹۹۹۰

مأخذ: گزارش‌های بانک جهانی، ۲۰۰۲.
* مجموع خسارت زیست‌محیطی که ایران به جهان وارد می‌کند ۱۵۴۰ میلیون است.

بحران آب، یک بحران جهانی است. براساس پیش‌بینی یونسکو، با تداوم روندهای کنونی، تا سال ۲۰۲۵ دوسوم مردم جهان به‌شدت برای آب در مضیقه خواهند بود. آب

۱. سال ۲۰۰۲ آخرین برآورد بانک جهانی در خصوص خسارات ناشی از محیط زیست است و به‌دلیل عدم ارزشگذاری‌های اقتصادی محیط زیست در ایران برآوردی انجام نمی‌شود.

فصل مشترک و عنصری کلیدی در بسیاری از چالش‌های جهان است. این چالش‌ها از بهداشت، کشاورزی و امنیت غذایی گرفته تا چالش‌های انرژی متنوع هستند. در عین حال آب می‌تواند راه‌حل مشترک برای همه این چالش‌ها نیز باشد. آسیای غربی که یکی از خشک‌ترین مناطق جهان است، به دلیل سوءمدیریت مصارف آب با مشکلات مضاعفی روبه‌رو است. کمبود آب استعداد بروز تعارض‌های منطقه‌ای را افزایش می‌دهد، مثلاً در منطقه خاورمیانه این تعارض‌ها در پیش است زیرا منابع قابل توجهی از آب جاری مانند دجله و فرات بین کشورهای منطقه مشترک بوده و دولت ترکیه با اجرای طرح‌های سدسازی منطقه را با چالش‌های بالقوه روبه‌رو کرده است.

در داخل کشور نیز بحران آب می‌تواند به تعارضات اجتماعی و سیاسی بینجامد. متأسفانه مصرف آب در کشور به گونه‌ای است که کمیت و کیفیت آب‌های زیرزمینی و سطحی کاهش یافته است. محدودیت آب همچنین می‌تواند سیاستگذاران را به انتخاب بین آب، غذا و انرژی بکشاند، زیرا سدها برای تولید برق به انباشت آب نیاز دارند و کشاورزی به جریان آب.

در شمال و جنوب ایران، آلودگی آب دریا و انقراض گونه‌های آبی شگفت‌آور است. علت اصلی این فاجعه در آب‌های خزر، خشکی یا گل‌آلود شدن رودخانه‌های شمال کشور عنوان شده است. یکی از عوامل مهم دیگر، آلودگی آب است که از ورود ۶۰ درصد فاضلاب شمال کشور به دریای خزر ناشی می‌شود. البته سهم ۱۲ درصدی آلاینده‌های ایران با سهم ۷۵ درصدی روسیه قابل قیاس نیست. در جنوب کشور نیز از ۲۲ حادثه نفتی خلیج فارس، ۲۱ مورد مربوط به ایران بوده است. این پدیده‌ها در کنار گرم شدن آب دریا، اثر ریزگردها بر آبیان، اثر سدها بر کشتن قرمز، اثر ساخت‌وساز ساحلی بر جریان‌های ساحلی و نظایر

آن، نظام درهم‌تنیده‌ای از چالش‌های سیاسی و اقتصادی را شکل داده‌اند.^۱ در ایران مصرف آب برداشت شده توسط بخش کشاورزی بین ۷۰ تا ۹۰ درصد اختصاص دارد که حدود دوسوم نیاز غذایی مردم را تأمین می‌کند. بازدهی آبیاری کشاورزی در حدود ۳۰ درصد است و ۸۹ درصد محصولات کشاورزی با کشت آبی پرورش می‌یابند؛ درحالی که متوسط بازدهی جهانی کشت آبی بیش از ۴۰ درصد است. اگرچه مدت‌هاست که از کشاورزی بهینه و مکانیزه سخن رانده می‌شود، اما فقدان طرحی جامع و پابرجا سبب شکست این ایده شده است.^۲

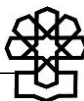
در مورد جنگل‌ها و مراتع، آمار متفاوتی از سوی مراجع مختلف ارائه می‌شود. نزدیک به ۸۵ درصد زمین‌های ایران کم‌وبیش در معرض خطر بیابان‌زایی هستند. طبق تصویربرداری‌های ماهواره‌ای سازمان ناسا، سالیانه بین ۱/۵ تا ۳/۵ درصد از مساحت جنگل‌های کشور کاسته می‌شود. نابودی جنگل‌ها، عریانی خاک و فرسایش آن را در پی دارد، این درحالی است که به عقیده کارشناسان برای ایجاد هر یک سانتیمتر خاک ۴۰۰ سال زمان احتیاج است. حیات وحش نیز به تبع تخریب زیستگاه‌ها و شکار بی‌رویه به شدت تهدید می‌شود. با این حال طبق گزارش سازمان محیط زیست، حدود ۷۰ درصد از نابودی حیات وحش، سهم تفنگ‌هایی است که در اختیار مردم ایران قرار دارد. کاهش جمعیت حیات وحش بین ۸۰ تا ۹۰ درصد برآورد می‌شود و ترکیب جانداران باقی‌مانده نیز تأثیر مهمی بر بقای آنها خواهد داشت.^۳

هشدارهای زیست‌محیطی ایران به اندازه‌ای تکان‌دهنده هستند که نظر تحلیلگران خارجی را نیز به‌خود جلب کرده‌اند. مؤسسه صلح آمریکا، المانیتور، دیپلمات، بلومبرگ و چتم‌هاوس از

۱. همان.

۲. همان.

۳. همان.

مؤسساتی هستند که در نشریات خود به این مطلب اشاره کرده و در بعضی موارد خطر آن را برای ایران از دشمنی اسرائیل و غرب بیشتر دانسته‌اند. این درحالی است که برآوردهای کنونی، مخاطرات ناشی از مداخلات خارجی مانند بیوتروریسم را هم نادیده گرفته‌اند.

اگرچه ایران برای غلبه بر چالش‌های زیست‌محیطی تدابیری اندیشیده است، اما فاصله با شاخص‌های جهانی بسیار زیاد است.

از شواهد و مستندات این‌گونه بر می‌آید که ایران در حال حرکت به یک بحران زیست‌محیطی چندجانبه است. مسائل اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی با محیط زیست ارتباط دوسویه دارند. هر سیاستی که برای محیط زیست اتخاذ شود، پیامدهای قابل توجهی بر روی حوزه‌های دیگر خواهد داشت. واضح است که کم‌توجهی به چالش‌های زیست‌محیطی هم هزینه‌های جبران‌ناپذیری به جامعه وارد می‌کند. این ارتباطات درهم‌تنیده به پیچیدگی مسئله می‌افزاید. از سوی دیگر نگاه نکته‌وار و بخشی به محیط زیست سبب شده که در ارزیابی روندها و راهکارها ابهام‌هایی وجود داشته باشد. ارتباط تنگاتنگ چالش‌ها با امور سیاسی و اجتماعی به عدم قطعیت افزوده است. نیاز به تخصص‌های گوناگون و سنجش هم‌افزایی پدیده‌ها نیز رویکردی جامع‌نگر را طلب می‌کند. تمام این عوامل، یعنی پیچیدگی، ابهام، عدم قطعیت و نیاز به کل‌نگری، ضرورت آینده‌پژوهی در این عرصه راهبردی را آشکار می‌کنند.

باید توجه داشت که نجات محیط زیست پیش از آنکه به بودجه و منابع انسانی نیاز داشته باشد، به برنامه و عزم ملی نیاز دارد. تصمیم‌های کوچک و موضعی به‌مثابه مُسکن‌هایی هستند که توجه مسئولان را به‌طور موقت به موضوع محیط زیست معطوف می‌کنند. به محیط زیست باید ملی و فرازمانی نگریسته شود تا طرحی جامع و بلندمدت قابل اجرا باشد.

با تداوم روندهای کنونی، بعضی کارشناسان افق تحقق فاجعه زیست‌محیطی در سطح ملی را در حدود سه دهه تخمین می‌زنند. هدفگذاری برای آینده محیط زیست کشور و اینکه درنهایت آیا به توسعه پایدار با توجه به حفاظت از محیط زیست دست خواهیم یافت، بحثی است که باید مورد توجه قرار گیرد. دو دیدگاه در آینده پژوهشی مورد توجه است: یکی حرکت از وضعیت موجود به سوی آینده و تکیه بر اصلاح و بهبود آنچه تاکنون گذشته است و دیگر هدفگذاری برای دستیابی به آینده‌ای، حداقل قابل قبول و قابل مقایسه با کشورهای توسعه‌یافته (اگر نگوئیم ایدئال).

ضعف در توجه جامع به موارد مذکور موجب بروز برخی تهدیدات جدی در بخش محیط زیست گردیده که اگر تدابیر و اقدامات لازم برای توقف و رفع این تهدیدات، که غالباً زیربنای بخش را هدف قرار داده است، صورت نگیرد، اهداف و آرمان‌های گام دوم انقلاب اسلامی در بخش محیط زیست دچار اختلال شده و به شکل مطلوب محقق نخواهد شد. با توجه به مشخص و ملموس بودن تهدیدات جدی در این حوزه، فقط به عنوانی برخی از آنها اشاره می‌شود.

جدول ۴. نقاط ضعف و تهدیدهای محیط زیست

تهدیدها	نقاط ضعف
<ul style="list-style-type: none"> • نهادینه نشدن حفاظت از محیط زیست در سطوح مردم • افت کمی و کیفی منابع آب کشور • افزایش آلودگی آب، هوا و خاک • رشد بی‌رویه جمعیت و شهرنشینی • مصرف بی‌رویه نهاده‌های کشاورزی 	<ul style="list-style-type: none"> • فقر حاکم بر جوامع روستایی و معیشتی بودن اقتصاد خانوارها • عدم توجه کافی به جایگاه منابع طبیعی در برنامه‌های کلان کشور • واگذاری غیراصولی طرح‌های منابع طبیعی بدون توجه به مطالعات جامع

تهدیدها	نقاط ضعف
<ul style="list-style-type: none">• خصوصاً کود و سم• عدم تعادل دام و ظرفیت تحمل مراتع کشور• مصرف بی‌رویه منابع سوخت‌های فسیلی و افزایش انتشار گازهای آلاینده و گازهای گلخانه‌ای در کشور• تغییر کاربری اراضی مستعد جنگلی و کشاورزی و تبدیل آنها به سایر کاربری‌ها• مهاجرت بی‌رویه به شهرها خصوصاً کلان‌شهرها و افزایش حاشیه‌نشینی در این مناطق• تشدید مصرف ذخایر سوخت‌های فسیلی به دلیل پرداخت پاران‌های هنگفت• تخریب بخشی از زیستگاه‌های گونه‌های ارزشمند گیاهی و جانوری• افزایش فرسایش خاک به دلیل تخریب جنگل‌ها و مراتع• افزایش خشکسالی‌های ادواری و آسیب‌پذیر شدن محیط زیست کشور به این پدیده• افزایش قابل ملاحظه تولید ضایعات و پسماندهای شهری و صنعتی• آلودگی‌های شدید زیست‌محیطی مناطق ساحلی و دریایی و تشدید مشکلات فرامرزی• استفاده غیربهبینه از منابع محدود آب کشور• ورود گونه‌های غیربومی و مهاجم خصوصاً	<ul style="list-style-type: none">• سهولت بهره‌برداری غیرمجاز از منابع پایه به دلیل گستردگی و پراکنش جوامع روستایی• نبود زیرساخت‌های مناسب برای ارائه خدمات خصوصاً سوخت به جوامع روستایی• نارسایی برخی از قوانین و مقررات مرتبط با محیط زیست و منابع طبیعی و عدم برخورد متناسب با متخلفان• ضعف سیستم‌های ارزشیابی، نظارت و کنترل بر بهره‌برداری از منابع طبیعی و زیست‌محیطی• کمبود اطلاعات و شناخت از زیست‌بوم‌های حیات‌بخش و فرایندهای بوم‌شناختی حاکم بر آنها• بی‌توجهی به کارکردهای بوم‌شناختی سامانه‌های زیستی در برخی از برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه بخش‌ها• نارسایی نقشه‌ها، آمار و اطلاعات بهنگام• کم‌توجهی به شایسته‌سالاری و تخصص در احراز پست‌های کلیدی و فنی در دستگاه‌های متولی محیط زیست و منابع طبیعی• رشد افزایش بی‌رویه جمعیت و شهرنشینی و توسعه کاربری‌های ناسازگار با محیط‌های طبیعی• کمبود سوخت و علوفه جوامع روستایی• ناهماهنگی بین دستگاه‌های اجرایی و تفکرات بخشی حاکم بر آنها• عدم ساختار و تشکیلات مناسب محیط زیست و منابع طبیعی در ایران

تهدیدها	نقاط ضعف
در مناطق دریایی	<ul style="list-style-type: none"> ● فقدان مدیریت یکپارچه بر عرصه‌های طبیعی کشور ● تأکید بر جنبه‌های بهره‌برداری و کم‌توجهی به جنبه‌های حفاظتی محیط زیست و منابع طبیعی ● نارسایی در بهره‌گیری از مشارکت‌های مردمی علی‌رغم قابلیت‌های آنها ● نارسایی ضوابط و استانداردها برای بهره‌برداری از منابع طبیعی و زیست‌محیطی ● ضعف ارتباطات و تعاملات نظام‌مند بین بخش‌ها و فعالیت‌های مختلف ● کمبود نزولات جوی و آسیب‌پذیر بودن زیست‌بوم‌های کشور در برابر بلایای طبیعی نظیر خشکسالی ● فقدان طرح آمایش مدون برای توزیع فعالیت‌ها در پهنه کشور ● ضعف در به‌کارگیری رویکردهای اقتصاد محیط زیست برای حفاظت از محیط زیست و درونی کردن هزینه‌های جانبی ● ضعف فعالیت‌های پژوهشی مرتبط با محیط زیست ● فرسوده بودن ناوگان حمل‌ونقل کشور ● فرسوده بودن صنایع کشور و عدم استفاده بهینه از منابع و انرژی

مأخذ: یافته‌های نویسنده، ۱۳۹۸.

۴. ظرفیت‌ها و فرصت‌های پیش‌روی بخش محیط زیست در تحقق گام دوم انقلاب اسلامی

همان‌طور که بیان شد تحولات اقتصادی و اجتماعی سال‌های اخیر در کشور آثار عمیق و گسترده‌ای را برجای گذاشته و ناپایداری‌های متعددی نظیر انواع آلودگی‌های زیست‌محیطی، فرسایش خاک، تخریب جنگل‌ها و مراتع را موجب شده است. هر چند گذر از جامعه سنتی و نیمه‌صنعتی مبتنی بر صادرات مواد خام به جامعه صنعتی، هزینه‌هایی را بر محیط زیست تحمیل کرده و باعث بروز ناپایداری‌هایی در آن شده، اما در این فرایند گذار باید تلاش کرد تا حد امکان هزینه‌های تخریب محیطی کاهش یافته و نقاط ضعف به نقاط قوت و تهدیدها به فرصت‌ها در گام دوم انقلاب تبدیل شود. نقاط قوت و فرصت‌های بخش محیط زیست به شرح زیر است.

جدول ۵. ارزیابی نقاط قوت و فرصت‌ها

فرصت‌ها	نقاط قوت
<ul style="list-style-type: none"> افزایش قابل ملاحظه تشکل‌های مردم‌نهاد زیست‌محیطی و تمایل آنان برای حفاظت از محیط زیست ارتقای جایگاه حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی در نظام برنامه‌ریزی کلان کشور توجه نسبی به رویکردهای اقتصاد محیط زیست در برنامه‌های حفاظت از محیط زیست (برای مثال ماده (۵۹) قانون برنامه چهارم توسعه) ارتقای نسبی توجه به ملاحظات زیست‌محیطی در دستگاه‌های اثرگذار بر محیط زیست افزایش تعاملات دستگاه‌های متولی محیط زیست و منابع طبیعی با سازمان‌ها و کنوانسیون‌های 	<ul style="list-style-type: none"> تنوع اقلیمی، تنوع سامانه‌های زیستی و غنای گونه‌های گیاهی و جانوری توانمندسازی نسبی دستگاه‌های متولی حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی در چند سال اخیر ارتقای آگاهی نسبی مردم و مسئولان از اهمیت حفاظت از منابع طبیعی و محیط زیست افزایش قابل ملاحظه تشکل‌های مردم‌نهاد محیط زیست و منابع طبیعی افزایش قابل ملاحظه فارغ‌التحصیلان رشته‌های محیط زیست و منابع طبیعی قابلیت بالقوه کشور برای توسعه صنایع زیست‌محیطی (صنایع بازیافت) با توجه به وجود

فرصت‌ها	نقاط قوت
<ul style="list-style-type: none"> • بین‌المللی • قابلیت‌های بالا برای بهره‌مندی و استفاده از توان مالی و فنی بین‌المللی • افزایش قابل ملاحظه تعداد رشته‌های محیط زیست و منابع طبیعی در نظام آموزش آلی • افزایش قابل ملاحظه فارغ‌التحصیلان محیط زیست و منابع طبیعی • حمایت عالی‌ترین سطوح سیاسی از حفاظت محیط زیست و منابع طبیعی • وجود ظرفیت‌های قانونی برای حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی در مراحل مکان‌یابی و امکان‌سنجی طرح و پروژه‌های توسعه‌ای (برای مثال مواد (۳۲) و (۷۱) برنامه چهارم توسعه) • تغییر نگرش به حفاظت از محیط زیست از رویکردهای درمانی به پیشگیرانه در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه • وجود ظرفیت‌های مناسب برای توسعه صنایع بازیافت 	<ul style="list-style-type: none"> • طیف گسترده‌ای از صنایع شیمیایی در کشور • تأکید بر حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی در عالی‌ترین قوانین و مقررات کشور (اصول چهل‌وپنجم و پنجاهم قانون اساسی، سند چشم‌انداز) • افزایش نسبی حمایت از محیط زیست و منابع طبیعی در عالی‌ترین سطوح تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی • قابلیت و توانمندی کشور برای مشارکت فعال کشور در کنوانسیون‌ها و پروتکل‌های بین‌المللی • افزایش نسبی دستگاه‌های دولتی به رعایت قوانین و مقررات مرتبط با محیط زیست • ایجاد تشکیلات و دفاتر حفاظت از محیط زیست در برخی از دستگاه‌های اجرایی • شرایط مساعد کشور برای تولید و عرضه انرژی‌های پاک (انرژی خورشیدی، باد، برقابی، زمین‌گرمایی و...)

مأخذ: همان.

جمع‌بندی و پیشنهادها

پیش‌شرط قرار گرفتن هر جامعه‌ای در مدار توسعه پایدار، حفظ پایداری کارکردهای محیط زیست است، زیرا کارکردهای همه نظام‌های اقتصادی، اجتماعی به پایداری محیط زیست بستگی دارد. به همین علت در خلال سال‌های اخیر برنامه‌ریزی و تدوین و تصویب قوانین و راهبردهای گوناگون برای بهره‌برداری پایدار از منابع به‌عنوان یکی از مهم‌ترین

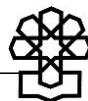

مسائل اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی در کانون توجه جامعه جهانی قرار گرفته است. اما بی‌توجهی به این مبانی، می‌تواند به ادامه روند تخریب محیط زیست، نابودی تنوع زیستی و به دنبال آن به بروز طیف گسترده‌ای از ناهنجاری‌ها و تنش‌های اجتماعی منتهی شود. به همین دلیل اتخاذ تدابیر مناسب به منظور برقراری توازن بین منابع و مصارف در زمره مهم‌ترین مؤلفه‌هایی هستند که باید در نظام برنامه‌ریزی و سیاستگذاری کشور به آنها توجه شود. این مهم زمانی دست‌یافتنی است که ملاحظات و مؤلفه‌های محیط زیست از بدو شروع و در عالی‌ترین سطوح مورد توجه قرار گیرد. نهادینه کردن توسعه پایدار در کشور مستلزم اجرای قوانین و مقررات و ضوابط زیست‌محیطی است تا برمبنای آنها بتوان پایداری توسعه اقتصادی را تضمین کرد. فقدان مدیریت یکپارچه سرزمین، یکی دیگر از موانع فراروی محیط زیست کشور است. تعدد نهادها و سازمان‌های مختلف در زمینه تصمیم‌گیری و مدیریت سرزمین و همپوشانی و تداخل وظایف دستگاه‌های مختلف در این زمینه باعث شده است تا سیاست‌ها و برنامه‌های نظام‌مندی در این زمینه در کشور وجود نداشته باشد که این مسئله به نوبه خود امکان نظارت بر فعالیت‌های مختلف را ناممکن کرده و مدیریت منابع محیط زیستی کشور (آب، جنگل‌ها، مراتع و...) را با چالش‌های جدی مواجه ساخته است که پیامد آن توزیع تصادفی و بی‌برنامه فعالیت‌ها و سکونتگاه‌ها در کشور است و سرانجام این دور تسلسل زنجیره‌ای از معضلات زیست‌محیطی را در کشور رقم زده است. از سوی دیگر یکی از دلایل اصلی روند روبه گسترش تخریب محیط زیست در کشور عدم پایبندی به اجرای قوانین و عدم ارزشگذاری اقتصادی محیط زیست طی سال‌های گذشته بوده است. به طوری که میزان کل خسارت وارده در سال ۲۰۰۲ حدود ۸۴۳۰ میلیون دلار

برآورده شده است. با نظر به بی‌توجهی مسئولان به بخش محیط زیست احتمال افزایش این رقم در سال‌های اخیر بسیار زیاد است. حل معضلات و چالش‌های زیست‌محیطی کشور نیاز به عزم و اراده ملی دولت، مجلس و سایر نهادها و سازمان‌های مسئول دولتی و غیردولتی دارد. در این راستا ایجاد سازوکارهای حقوقی و اجرایی روزآمد جهت حفاظت محیط زیست و نیز تدوین و ارائه راهکارهای بازدارنده و مؤثر در برخورد و مقابله با جرائم و تخلفات زیست‌محیطی برای نیل به توسعه پایدار از اهمیت بسزایی برخوردار است. لذا پیشنهاد می‌شود جهت خارج شدن از بحران‌های زیست‌محیطی در کشور و دستیابی به وضعیتی مناسب، در گام دوم انقلاب قوانین و زیرساخت‌هایی که در گام اول انقلاب حاصل شده است، اجرا شود (جدول ۶).

جدول ۶. اهداف گام دوم انقلاب در بخش محیط زیست

واژگان و مفاهیم	موضوعات	سیاست/ قانون	اقدام
محیط زیست	دستیابی به رتبه کمتر شاخص عملکرد محیط زیست ایران	سند چشم‌انداز - قانون برنامه ششم توسعه - سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری	تقویت بعد نظارتی مجلس بر اجرای قوانین مرتبط (قانون برنامه ششم توسعه و سایر قوانین دائمی برنامه‌های توسعه کشور، قوانین بودجه سالیانه و سایر قوانین مرتبط) تقویت بودجه مرتبط با این شاخص در قوانین بودجه سالیانه کشور
	استقرار نظام حسابرسی زیست‌محیطی در کشور با لحاظ ارزش‌ها و	سند چشم‌انداز - اصل پنجاهم قانون اساسی - قانون برنامه ششم	تقویت بعد نظارتی مجلس بر اجرای قوانین مرتبط (قانون برنامه ششم توسعه و سایر قوانین دائمی

واژگان و مفاهیم	موضوعات	سیاست / قانون	اقدام
	هزینه‌های زیست محیطی (تخریب، آلودگی و احیا) در حساب‌های ملی.	توسعه - سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری	برنامه‌های توسعه کشور، قوانین بودجه سالیانه و سایر قوانین مرتبط) تقویت بودجه مرتبط با این محور در قوانین بودجه سالیانه کشور
	حمایت و تشویق سرمایه‌گذاری‌ها و فناوری‌های سازگار با محیط زیست	سند چشم‌انداز - اصل پنجاهم قانون اساسی - قانون برنامه ششم توسعه - سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری	تقویت بعد نظارتی مجلس بر اجرای قوانین مرتبط (قانون برنامه ششم توسعه و سایر قوانین دائمی برنامه‌های توسعه کشور، قوانین بودجه سالیانه و سایر قوانین مرتبط) تقویت بودجه مرتبط با این محور در قوانین بودجه سالیانه کشور
	تقویت دیپلماسی محیط زیست	سند چشم‌انداز - اصل پنجاهم قانون اساسی - قانون برنامه ششم توسعه - سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری	تقویت بعد نظارتی مجلس بر اجرای قوانین مرتبط (قانون برنامه ششم توسعه و سایر قوانین دائمی برنامه‌های توسعه کشور، قوانین بودجه سالیانه و سایر قوانین مرتبط)
	اصلاح الگوی تولید در بخش‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی و بهینه‌سازی الگوی مصرف آب، منابع، غذا، مواد و انرژی به‌ویژه ترویج مواد سوختی سازگار با محیط زیست.	سند چشم‌انداز - اصل پنجاهم قانون اساسی - قانون برنامه ششم توسعه - سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری	تقویت بعد نظارتی مجلس بر اجرای قوانین مرتبط (قانون برنامه ششم توسعه و سایر قوانین دائمی برنامه‌های توسعه کشور، قوانین بودجه سالیانه و سایر قوانین مرتبط) تقویت بودجه مرتبط با این محور در قوانین بودجه سالیانه کشور
	صنعت کم کربن،	سند چشم‌انداز - اصل	تقویت بعد نظارتی مجلس بر اجرای

واژگان و مفاهیم	موضوعات	سیاست/ قانون	اقدام
	استفاده از انرژی‌های پاک، محصولات کشاورزی سالم و ارگانیک و مدیریت پسماندها و پساب‌ها	پنجاهم قانون اساسی - قانون برنامه ششم توسعه -سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری	قوانین مرتبط (قانون برنامه ششم توسعه و سایر قوانین دائمی برنامه‌های توسعه کشور، قوانین بودجه سالیانه و سایر قوانین مرتبط) تقویت بودجه مرتبط با این محور در قوانین بودجه سالیانه کشور
	اصلاح شرایط زیستی به‌منظور برخوردار ساختن جامعه از محیط زیست سالم و رعایت عدالت و حقوق بین نسلی	سند چشم‌انداز- اصل پنجاهم قانون اساسی - قانون برنامه ششم توسعه -سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری	تقویت بعد نظارتی مجلس بر اجرای قوانین مرتبط (قانون برنامه ششم توسعه و سایر قوانین دائمی برنامه‌های توسعه کشور، قوانین بودجه سالیانه و سایر قوانین مرتبط) تقویت بودجه مرتبط با این محور در قوانین بودجه سالیانه کشور
	تقویت مدیریت تغییرات اقلیم و مقابله با تهدیدات زیست محیطی	سند چشم‌انداز- اصل پنجاهم قانون اساسی - قانون برنامه ششم توسعه -سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری	تقویت بعد نظارتی مجلس بر اجرای قوانین مرتبط (قانون برنامه ششم توسعه و سایر قوانین دائمی برنامه‌های توسعه کشور، قوانین بودجه سالیانه و سایر قوانین مرتبط) تقویت بودجه مرتبط با این محور در قوانین بودجه سالیانه کشور

مأخذ: نتایج تحقیق نویسنده، ۱۳۹۸.

منابع و مأخذ

۱. گزارش‌های سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۹۷.
۲. گزارش‌های سازمان بازرسی کل کشور، ۱۳۸۸.

شماره مسلسل: ۱۷۰۴۸

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: الزامات تحقق گام دوم انقلاب ۷. بخش محیط زیست

نام دفتر: مطالعات زیربنایی (گروه آب و محیط زیست)

تهیه و تدوین: الهه سلیمانی

مدیر مطالعه: جمال محمدولی سامانی

ناظران علمی: حسین افشین، محمدتقی فیاضی

ویراستار تخصصی: _____

ویراستار ادبی: _____

واژه‌های کلیدی:

۱. گام دوم

۲. محیط زیست

تاریخ انتشار: ۱۳۹۹/۲/۲۳